

**Reinhart Koselleck. *Begriffsgeschichten. Studien zur Semantik und Pragmatik der politischen und sozialen Sprache.* Suhrkamp
Frans Grijzenhout (ed.) *Erfgoed. De geschiedenis van een begrip.*
Amsterdam University Press**

Razend populair zal de begripsgeschiedenis wel nooit worden. Geschiedenis, dat is voor de meeste mensen toch allereerst geschiedenis van gebeurtenissen, niet van woorden. Toch is het niet moeilijk om in te zien dat er zonder woorden nooit een geschiedenis van gebeurtenissen zou kunnen bestaan, aangezien we die voorbije gebeurtenissen alleen nog kennen voorzover er in woorden aan herinnerd wordt. Ook in de alledaagse ervaring spelen woorden een fundamentele rol: ze maken de wereld herkenbaar en hanteerbaar. Vandaar dat we altijd 'bomen' zien of 'auto's' of 'huizen' – in plaats van diffuse vormen en kleuren. Het is een gemeenplaats, maar zonder taal zouden we ons geen raad weten.

De begrippen waarmee de begripsgeschiedenis zich bezighoudt zijn over het algemeen iets abstracter van aard. Het gaat om begrippen die een sturende rol hebben gespeeld in de politiek en in de samenleving, begrippen ook die onmisbaar zijn om onze plek binnen de geschiedenis te begrijpen. Maar het vervelende – of aardige – is dat die begrippen nooit precies hetzelfde betekenen. De betekenis ervan verandert, waardoor de begrippen zelf eveneens een geschiedenis krijgen, die je zou moeten kennen om te weten wat er op een bepaald moment precies mee wordt bedoeld.

Ook voor het hedendaagse gebruik van zulke centrale begrippen (denk aan 'Vooruitgang', 'cultuur', 'crisis', 'revolutie' en 'geschiedenis' zelf) heeft het zin die geschiedenis te kennen, want oude, achterhaalde betekenissen klinken niet zelden nog mee. De taal fungeert zelf als een historische bron, waardoor je de geschiedenis als het ware van binnenuit (in het medium dat haar mogelijk maakt) kunt leren kennen. Ziedaar de niet geringe opdracht van de begripsgeschiedenis, een historische discipline die sinds de jaren vijftig van de vorige eeuw veel opgang heeft gemaakt.

In Duitsland heeft dat onder meer geleid tot een imposant lexicon van *Geschichtliche Grundbegriffe*, onder leiding van Reinhart Koselleck. Koselleck is of liever was (want hij overleed in 2006) een eminent begripshistoricus en als zodanig een typische historicus voor historici. Iemand die zich in scherpzinnige essays buigt over het begripsmatige instrumentarium, waarvan historici zich daarna niet meer gedachteloos kunnen bedienen. Veel van die essays zijn gebundeld, onlangs nog in een bundel met de toepasselijke titel *Begriffsgeschichten*.

Het leeuwendeel bestaat (na enkele programmatische stukken) uit essays die demonstreren wat begripsgeschiedenis in de praktijk kan zijn, aan de hand van begrippen als Bildung, Vooruitgang en Neergang, Emancipatie, Patriottisme en Revolutie. Veel aandacht is er ook voor de taal van de Verlichting en voor politiek-sociale begrippen, en dat is geen wonder. Ook de *Geschichtliche Grundbegriffe* concentreren zich op de 18^e (en 19^e) eeuw, toen zoveel moderne en vooral politiek-sociale begrippen die we nog altijd gebruiken zijn ontstaan of hun huidige betekenis

hebben gekregen. Dat wijst op een inhoudelijk *a priori*, dat ontbreekt bij de Nederlandse pendant van Kosellecks onderneming, de reeks *Nederlandse begripsgeschiedenis* waarvan inmiddels een vijftal delen is verschenen.

Er ontbreekt wel meer in de Nederlandse reeks, om te beginnen het merendeel van de begrippen die in het Duitse lexicon voorkomen. Daar staat tegenover dat de paar gekozen begrippen wel op een uitvoeriger en veelzijdiger manier worden belicht, niet in de vorm van aparte lemmata, maar van een reeks samenhangende, elkaar aanvullende beschouwingen. De Nederlandse reeks heeft dus niet alleen een bescheidener, maar ook wezenlijk andere opzet dan het Duitse project.

Het jongste deel heet *Erfgoed*, en dat wekt na de delen over *Vaderland*, *Vrijheid*, *Beschaving* en *Burger* enige verbazing. Anders dan deze begrippen is 'erfgoed' namelijk een begrip dat nog maar zeer recent opgang heeft gemaakt. Het staat tegenwoordig in het middelpunt van de belangstelling, vooral in de hoedanigheid van 'cultureel erfgoed', nu de Nederlandse identiteit (altijd een zaak van traditie en verleden) in veler ogen lijkt te wankelen als gevolg van globalisering, migratie, 'Europa' en niet te vergeten een hopeloos falend onderwijs. Historisch mag het begrip een beetje dubieus zijn, aan de actualiteit ervan hoeft niemand te twifelen.

De redacteur van de bundel, Frans Grijzenhout, hoogleraar Cultureel erfgoed, restauratie en conservering aan de Universiteit van Amsterdam (een leerstoel die ook nog niet zo lang bestaat), is zich uiteraard bewust van deze kwestie. Als ik hem goed begrijp is het woord erfgoed in verband met 'voorwerpen van kunst en wetenschap' pas in 1952 voor het eerst gebruikt. Bij een orthodoxe aanpak zouden we dus gauw klaar zijn, maar wat heeft men gedaan? Men heeft de huidige betekenis van het begrip teruggeprojecteerd op het verleden, ook al werden er toen andere woorden (als 'oudheden', 'gedenkstukken' of 'monumenten') voor gebruikt. Het resultaat is een breed scala van onderwerpen die alle te maken hebben met de zorg voor en het behoud van het zowel materiële als immateriële erfgoed.

Een uitzondering vormt de bijdrage van Peter van den Berg over de juridische oorsprong van het begrip (ook wel 'patrimonium' geheten), omdat daarin het letterlijke begrip wel kan worden nagegaan, zij het niet in de huidige betekenis. In het recht sloeg 'erfgoed' op het familiebezit dat niet verdeeld mocht worden maar als geheel behouden moest blijven – totdat de 'individualisering' van het erfrecht daar na de Franse Revolutie definitief een eind aan maakte. Sindsdien was het begrip vrij voor een 'metaforisch gebruik', suggereert Van den Berg, al zou het nog tot de tweede helft van de twintigste eeuw duren voordat het zover was. Diverse auteurs noemen in dit verband F.J. Duparc en diens overzichtswerk *Een eeuw strijd voor Nederlands cultureel erfgoed* (1975), waarbij de eeuw terugverwijst naar de benoeming van Victor de Stuers tot referendaris voor kunsten en wetenschappen (met monumentenzorg in zijn portefeuille) bij het ministerie van Binnenlandse Zaken.

Daaruit zou je kunnen opmaken dat de aandacht voor het erfgoed, ruim genomen als 'associatieveld' of 'semantisch veld', in feite nog geen anderhalve

eeuw oud is in Nederland. Weliswaar noemt Grijsenhout Seneca en een psalm (37:18) waarin afhankelijk van de vertaling het woord 'erfdeel' kan voorkomen, en begint Sandra Langereis in haar bijdrage over de voorvaderlijke 'Antiquitates' of 'oudheden' met Marcus Terrentius Varro, een tijdgenoot van Julius Caesar, om vervolgens al in de 15^e eeuw Nederlandse navolgers aan te treffen. Maar bij de overige auteurs, schrijvend over het archiefwezen, de vaderlandse oudheden, de exemplarische levensbeschrijvingen, de architectonische monumenten, de natuurmonumenten, de literaire klassieken en de archeologie, blijkt het verhaal inderdaad pas in de 19^e eeuw serieus te beginnen.

Toen werd in Leiden het Rijksmuseum voor Oudheden gesticht, besefte men voor het eerst dat archieven ook een cultuurhistorisch belang vertegenwoordigen, werden in stadhuizen 'oudheidkamers' of 'rariteitskamers' ingericht, kwam er een Nederlands Museum voor Geschiedenis en Kunst (ondergebracht in het Rijksmuseum), schreef Busken Huet zijn *Land van Rembrand*, wond J.A. Alberdingk Thijm zich op over het cultuurbarbaarse 'wandalisme' van zijn landgenoten, ontstonden de eerste reeksen van Nederlandse literaire klassieken (die toen ook al niet bleken te verkopen!), kwamen de eerste voorstellen om delen van de natuur als 'monumenten' te behouden en begon de wetenschappelijke aanpak van de archeologie.

In de diverse bijdragen wordt een en ander met grote kennis van zaken en vele details uiteengezet, maar wat je ook zou willen weten is: *waarom* kwam de belangstelling voor het erfgoed, op zo'n breed front, juist toen op? Kwam dat door de Romantiek, door het nationalisme, door een nieuwe esthetische benadering van de wereld? Was het een reactie op modernisering en Vooruitgang? Het dichtst in de buurt van een samenhangend antwoord komt Wessel Krul in zijn bijdrage, de meest prikkelende van de bundel, waarin het verzet tegen de erfgoed-cultus wordt behandeld.

'Tegenover de vooruitgang staat het museum', schrijft Krul, om vervolgens het ontstaan te schetsen van de eerste staatsmusea in Frankrijk als reactie op het jacobijnse 'vandalisme' tijdens de Franse Revolutie, toen alles wat maar aan het Ancien Régime herinnerde ten prooi dreigde te vallen aan de revolutionaire vernielzucht. Wat hier op een heel geconcentreerde manier duidelijk wordt is hoezeer destructie en behoud, vooruitgang en musealisering bij elkaar horen. Hoe heviger de verandering, des te groter het verlangen om wat in de verandering dreigt te verdwijnen te bewaren. Maar je kunt niet alles bewaren, want dan zou er nooit iets veranderen en zonder verandering geen leven.

Deze tegenstelling tussen behoud en leven bevindt zich in het hart van de erfgoedproblematiek. De bijdragen in deze bundel laten iets zien van de vele manieren waarop men er in het recente verleden oplossingen voor heeft bedacht. De tegenstelling zelf blijft desondanks actueel – wat we van het betrekkelijk prille begrip 'erfgoed' nog moeten afwachten. Maar de bestudering ervan kan ongetwijfeld wel helpen bij het vinden van nieuwe oplossingen.

(NRC Handelsblad, 20-7-2007)